

Jonatan Vinkler

HIŠNA POSTILA PRIMOŽA TRUBARJA (1595)

Prvi veliki pripovedni tekst slovenske književnosti in njegovi konteksti

Spomladi 1897. je Ivan Cankar na naslovni strani *Slovenskega naroda* objavil neko neprikrito žolčno pisanje. Kritika je nosila povsem nepretenciozen, celo neizrazit naslov – *Naša lirika* –, toda nazorno je reflektirala avtorjevo strastno mentaliteto, zaznamovala literarni spoprijem novoromantičnih »sinov z očeti« in signalizirala menjavo generacij ter s tem avtorskih perspektiv in pisav v slovenski književnosti ob iztekanju »dolgega stoletja meščanov in revolucij«.

Cankar se je zaradi »epsko-lirskih slik« *Smrt* (1896) zagnal v enega tedaj uveljavljenih mojstrov književnega »zlatega standarda«, v dramatika, pesnika, prevajalca, libretista in uglednega urednika Antona Funtka (1862–1932). O njem je konstatiral: »Eden izmed tistih naših pesnikov, ki so si prisvojili brez vsakega hrupa, korak za korakom, čudno, kakor na tihem dogovorjeno priznanje, o katerem pa nikomur ne pride na misel, da bi prašal, je li zaslužno ali ne, je A[nton] Funtek.« (I. Cankar 1897, 1.)

Bojeviti mladi ustvarjalec, ki si je za razliko od etabliranega Funtka šele utiral pot na lokalni literarni Parnas, je o isti reči že pred svojim kritiškim nastopom v poglobitnem slovenskem časniku pisal tudi svojemu bratu Karlu: »Ali si videl Funtkovo 'Smrt' v 'Kn[ezovi] knjižnici'? Grozno! Jaz ga nalomim s cepcem v 'Narodu', tega bedaka, zastarelega formalista in jalovega pridigarja!« (1. marec 1897, Iz. Cankar 1948, 45.)

Toda Cankar je s svojim peresom v resnici popadel nekoga, ki ni bil nikakršen literarni nazadnjak ali zapečkar, kot bi morda mogel soditi kak brezprizivni občudovalec vsega, kar je prišlo iz Cankarjeve mentalne delavnice. Funtek je bil namreč v devetdesetih letih dolgega 19. stoletja eden najzgodnejših predstavnikov slovenskega dramskega naturalizma

(*Iz osvete*, 1896, motiv dednosti), za tem pa se je njegova dramatika gibala v obnebjih ibsenovske psihološke drame, kar zgovorno izpričuje tragedija *Tekma*, ki pride med bralce leta 1898. Poleg tega je bil možak v svojem času najpomembnejši slovenski libretist, prevajalec tujejezičnih libretov v slovenski jezik (npr. *Čarostrelca* C. M. von Webra, *Prodane neveste* B. Smetane in *Ernani* G. Verdija), v materinščino pa je prestavil tudi posamezna temeljna dela svetovne književnosti, med drugimi (Shakespeare, Schiller ...) npr. tudi prvi del Goethejevega *Fausta*.

Slednji je postal tudi prvi celoviti prevod prvega dela te znamenite knjige nemškega Olimpijca, sam natis v reprezentativni secesijski izdaji Slovenske matice (1908) pa signalizira pomemben jezikovni in v času izida tudi nacionalnoidentifikacijski prelom. Dejstvo, da Slovenska matica izda temeljno delo nemške književnosti in pri tem z natisom računa na knjigotrški uspeh, razkriva morda spremembo jezikovne situacije v »spodnji deželi«: Če je bila namreč za celotno 19. stoletje slovensko-nemška dvojezičnost pri ljudeh, ki so se identificirali za Slovence, pravzaprav pravilo, pa se zdi, da ravno prevod tako temeljnega dela, kot je *Faust*, kaže na spremembo jezikovnih kompetenc. Da namreč odrašča nova generacija recipientov književnosti, pri kateri bralska kompetenca za književnost v nemškem jeziku morda ni samoumevnost in tudi ne vnaprej privzeta danost.

Cankar je svoje zlobno pisanje nadaljeval z naslednjimi besedami:

V slovstvenih zgodovinah imajo [takšni avtorji, kot da je Funtek] svoja stalna, privilegovana mesta; v čitankah in zbornikih bi jih človek celo pogrešal, kakor nekaj neizogibnega, ki nikomur ne koristi in tudi ne vznemirja nikogar. Podobni so ti poeti znancu iz kavarne, ki nam sedi vis-à-vis, dan za dnem, leto za letom, kadi molče svojo cigareto in pije svojega črnca in katerega se sčasoma tako privadimo, da bi nam bilo neprijetno, ko bi ga ne videli več na starem mestu ... (I. Cankar 1897, n. m.)

Literarno zgodovinopisje ima na Slovenskem občasno to nenavadno, vendar ne tudi nerazložljivo tipološko lastnost, da se s preučevanjem tekstnih fenomenov preteklosti, ki sodijo pod zelo širok dežnik »slovenske književnosti«, ukvarjajo tudi ljudje, o katerih je mogoče ob prebiranju njihovih besedil dobiti nelagoden vtis, da bi bilo za njihovo polje

udejstvovanja morda primernejše kakšno drugo torišče, ne (literarno) zgodovinopisje. Tako jih dičita predvsem dober namen najčistejšega kova in strastna želja do prebiranja, interpretiranja ter brezpogojnega pritrdjevanja njihovemu »velikemu slovenskemu pesniku« ali »največjemu slovenskemu pisatelju«, in sicer občasno kar brez kritičnega sita v vsem, kar je njihov literarni idol pač dal na papir.

Tako literarno starinarstvo – tudi posamezniki in posameznice iz plejade cankerjeslovcev in cankarjeslovk starejših, novejših in najnovejših dob v tem pač niso nobena izjema – do Funtka ni bilo niti približno tako dobronamerno, kot je v svoji kritiki menil Cankar: *Obsodilo ga je namreč na pozabo*, kajti zaljubilo se je v Cankarjeve napete, čustvene, strastne, toda marsikdaj pristranske (ob)sodbe ter jih ob vsaki priliki ponavljalo z mislijo, da je enako lucidno, kot je znal biti on sam (Grdina 2003, 271); diskurz literarnih starinarjev ni (bil) kajpak niti blizu tekstne sugestivnosti, ki nareja Cankarja za nekaj izjemnega.

Funtku se je tako dogodil *damnatio memoriae* – »izbris« tako iz kazona kot z obrobja literarnega razvoja slovenske književnosti v obdobju preloma 19. stoletja. Toda ni bil niti prvi in še zdaleč ne edini, ki se mu je pripetilo kaj takega. Že pred njim je bil znotraj premen paradigem narodne identifikacije in s slednjo povezane »narodne književnosti« med literarno staro šaro, dobro le še za pozabo, že zaživa potisnjen Jovan Vesel Koseski. Slovenski meščani so ob njem in novi literarni generaciji Josipa Stritarja (*Kritična pisma*, V. in VI. pismo, 1868) ter sodobnikov kaj hitro pozabili, da so s poezijo pesniškega barda Koseskega na začetku ustavne dobe pridno mašili primanjkljaj, ki so ga čutili zavoljo neobstoja primerno uglajene govorice v slovenskem jeziku in topogledne lastne jezikovne nekompetence na gladkem salonskem parketu (Priatelj 1956, 145, 153, 163).

Toda tudi Koseski ni bil prvi s takšno literarno usodo. Pred njim je bila zavoljo stremljenj, potreb in ukrepov katoliške verske reformacije in rekatolizacije do epohalnega dela Janeza Vajkarda Valvasorja – razen v zasebnih knjižnih zbirkah izbranih »stebrov družbe«, ki so knjige protestantskih pisateljev bolj ali manj načrtno zbirali,¹ in na obrobju sloven-

1 Prim. Vidmar 2015, 98–106.

skega jezikovnega prostora (Koroška, Prekmurje) s preživelim (kripto)-protestantizmom – potisnjena v pozabo kar cela generacija ustvarjalcev, ki reprezentirajo prvi »zvezdni trenutek« slovenske književnosti – protestantski avtorji 16. stoletja. Pa še ti niso bili prvi, ki so za nekaj časa odšli med izbrisane in pozabljene.

Prvi *damnatio memoriae* v slovenski književnosti in njegovo »sobesedilo«

Kajti prvi, ki se mu je to v slovenski književnosti in kulturni zgodovini primerilo, je bil nihče drug kot drugi superintendent »prave stare vere krščanske« na Kranjskem, Sebastijan Krelj (1538–1567), na *damnatio memoriae* pa je bil, kot se zdi, obsojen uradno – s soglasjem zadnjega superintendenta evangeličanske cerkve na Kranjskem, Felicijana Trubarja.

V zadnjem desetletju obstoja formalne evangeličanske cerkve v Notranji Avstriji, ko se nad delovanjem protestantov v dednih deželah katoliškega habsburškega princa praktično dnevno zbirajo vse težji oblaki, zvezani s katoliško versko reformacijo in rekatolizacijo, je mogoče 1595. v Savinčevem predgovoru v Primoža Trubarja *Hišno postilo* (*Vsem brumnim inu bogaboječim kersčenikom*) prebrati naslednje:

Kadar pak dosehmal my ubozi Krainci inu Slovenci *obene* [poudaril J. V.] obilne inu popolnome postille ali izlage čez te nedelske inu druge prazniske evangelie neismo imejli, samuč to samo edino kratko, ali vsaj dobro izlago tiga časty vrejdiga inu v Bugi vučeniga inu nekar le za le-to našo krainsko deželo, temuč tudi za druga dajlna v nemških deželah mejsta dobru zaslužniga moža, gospuda Primoža Truberja rainciga, katera se je njemu samimu inu drugim dobriga serca karsčenikom dosehmal prekratka inu premaišina zdejla ... (Trubar [1595] 2015b, 27.)

S to sentenco sta bila s strani izdajateljcev *Hišne postile* (Andrej Savinec in Felicijan Trubar), in tako torej tudi superintendenta nemške in slovenske evangeličanske cerkve na Kranjskem, Felicijana Trubarja, *de facto* pripoznana obstoj in recepcijska primernost – *pravovernost* – le Trubarjevemu *Enemu regištru, eni kratki postili* (1558, 8°, 256 stra-

ni),² zanikana pa eksistenca dveh knjižnih del, ki sta kot tekstni korpus znatno obsežnejši od Trubarjeve zgodnje postile. To sta bili *Postilla slovenska* (1567, 12°, 352 strani) in *Postila* (1578, 8°, 980 strani).

Prva (1567) je obsegala prevod zimskega dela – od adventa do velike noči – postile Johanneša Spangenbergarja iz leta 1543 (*Postilla Deudsch*)³ in je bila delo Sebastijana Krelja. V drugi (1578) je poletni del postile in razlago evangelijev na praznične dni iz drugega dela Spangenbergove knjige⁴ poslovenil Jurij Juričič, ki je tako po več kot desetletju zastoja dokončal Kreljevo delo (Juričič [1578] 1966, 369).

Knjigi kot celota tvorita za tedanje razmere impresiven tekstni korpus – 1332 strani! –, kar je ob Trubarju in Dalmatinu tretji največji opus slovenske književnosti 16. stoletja. Zato je več kot umestno vprašanje, kakšni so bili razlogi, da je bil proskribiran in uradno potisnjen v pozabljenje.

Misliti je, da je mogoči odgovor večplasten in da se skriva tako v interpersonalnih »nevarnih razmerjih« znotraj evangeličanske cerkve na Kranjskem po odhodu Primoža Trubarja v izgnanstvo (1565) kot v različnih nazorih o vprašanih vere na Kranjskem in Nemškem, pa tudi, da se je treba po rešitev za vsaj del zagonetke ozreti v širši evropski prostor in premotriti tamkajšnji paralelogram sil(nic).⁵

Znano je, da je bil Krelj za časa svojega kratkega superintendentovanja – njegovo niti dve leti dolgo vodenje evangeličanske cerkve na Kranjskem je končala tuberkuloza – tudi učitelj na stanovski šoli v Ljubljani, iz katere je prav on izvrget Trubarjev katekizem. Le-temu je očital zwinglijansko nepravovernost pri pojmovanju zakramentov (Grdina 1999, 195; Rupel

2 Trubar (1558) 2012, 209–463.

3 Ni znano, katera izmed izdaj Spangenbergove *Postilla Deudsch: vom Advent biß auff Ostern* (digitalna kopija izvoda iz Bayerische StaatsBibliothek je dostopna na: <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10180298-0>) med prvim natisom 1543. in Kreljevo poslovenitvijo je bila predloga za slovensko besedilo; glej op. 1 v Merše 2015, 74.

4 Spangenberg, Johannes. 1543. *Postilla Teütsch, Für die jungen Christen, Knaben vnd Meidlein, in Fragstück verfasst, Bd.: 2, Von Ostern biß auff das Aduendt*, Augspurg; digitalna kopija izvoda iz Bayerische StaatsBibliothek je dostopna na: [urn:nbn:de:bvb:12-bsb00025055-2](http://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00025055-2).

5 Globinsko interpretacijo v navezavi na podobo slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju je najti v Grdina 1999, 149, 153 in 193–197; Grdina 2006, 9–21.

1955, 219). Takisto niso neznane Kreljeve pritožbe čez »gospud Truberjevo krajnšino« in njegova zavestna ortografska intervencija (Krelj [1567] 1966, 312–314), ki je njegove knjige (raz)ločevala od uzusa, razvidnega iz obsežnega opusa, ki ga je že pred svojim dokončnim odhodom v »nigdirdom« na Nemškem dal na svetlo Primož Trubar. Ob navedenem kaže upoštevati še dejstvo, da je moral nadaljevalec Kreljevega književnega projekta postiti Jurij Juričič svoj del podviga (1578) dati v tisk upoštevajoč Trubarjevo in ne Kreljevo ortografijo (Mandelc [1578] 1966, 374).

Ob tem Kreljevo pozicijo na Kranjskem v marsičem osvetljujejo zadrege, ki so spremljale imenovanje njegovega naslednika, ko je postalo jasno, da drugi superintendent kranjske evangeličanske gmajne zaradi napredujoče jetike ne bo več dolgo med živimi. Takrat so se kranjski stanovi obrnili na Nikolaja Gallusa, superintendenta v Regensburgu (pri slednjem je tedaj bival tudi Matija Vlačič, ki je bil pregnan iz Jene), da kranjski evangeličanski cerkvi priskrbi novo glavo, in sicer primerno učenega teologa, ki se bo lahko učinkovito zoperstavljal napadom bojovitih duhovnov rimske cerkve, vendar tudi pridigarja, ki bo znal slovensko. Gallus je priporočil⁶ Casparja Melissandra, ki je kot Sebastijan Kralj⁷ študiral pri Matiji Vlačiču v Jeni. Kranjski deželni stanovi so Melissandra povabili v deželo za pridigarja, toda ker predvideni prvi deželni pridigar Kranjske svoje takratne službe na Nemškem ni mogel kar pustiti, se je reč zavlekla do maja 1568, ko se je nemški teolog z družino odpravil proti stolnemu mestu Kranjske. Toda, ko se je ustavil pri Gallusu v Regensburgu, ga je tam pričakalo neprijetno sporočilo iz Ljubljane, ki je razodevalo, da so se stanovi medtem premislili – Melissandrova nastavitvev je bila preklicana (Rupel 1962, 195–196).

Melissandrovemu angažmaju med Kranjci je namreč močno nasprotoval Jacob Andreae, ki je bil kot eden najpomembnejših evangeličanskih teologov svoje dobe tudi glavna intelektualna in politična moč evangeličanov na Württemberškem, toda tudi varuh protestantske teološke enotnosti.

6 Pisma Nikolaja Gallusa kranjskim stanovom so ohranjena v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani.

7 Sebastijan Krelj je bil tudi tajnik, ki je zapisal nekatera Vlačičeva pisma, Kreljeva avtorska pisma pa se v znatnem številu nahajajo v Regensburgu in doslej znanstveno niso bila obdelana. Za informacijo se zahvaljujem dr. Luki Iliču, ki jih je odkril med pripravo na izdajanje zbrane korespondence Matije Vlačiča.

Ne kaže namreč pozabiti, da je leta 1576 prav Andreae skupaj z Martinom Chemnitzem uredil *Formulo concordiae*, ki jo nato na Trubarjevo prizadevanje⁸ podpišejo tudi kranjski, koroški in štajerski stanovi. Andreae je tako proti Melissandrovi namestitvi v Ljubljani pisal stanovom na Kranjsko, Gallusu in morda še komu poglobitnejšemu. Stanovi so se napram nesojenemu superintendentu izgovarjali, do so od namestitve odstopili zaradi topogledne prepovedi katoliškega deželnega kneza Karla, kar pa ni držalo, kajti nemškemu teologu so službo odpovedali mesec pred deželnoknežjo prepovedjo oz. topoglednim ukazom (Rupel 1962, 196).

Se pa tod postavlja vprašanje, kakšno vlogo je pri »odstrelitvi«⁸ Melissandra igral Primož Trubar, če sploh. Njegovi sodobniki, zlasti tisti, ki jim je bil Trubar gorak zaradi starih oprek z njim, so bili prepričani, da je nekdanji prvi pridigar na Kranjskem celo poglobitni arhitekt opisanih homatij. Klombner npr., s katerim je imel je Trubar dotlej precej buren historiat osebnih odnosov, tudi spore zastran Klombnerjevega plagiata Trubarjevih tekstov in prepire o nespoštovanju subordinacije v Bibel-Anstaltu v Urachu (Vinkler 2011, 204–206), je bil na svete prepričan, da je temu tako, in je Trubarja imenoval »kranjskega hudiča«⁸ ter mu želel vse najslabše (Rupel 1962, n. m.). Je pa pomenljivo, da sta se Trubar in Andreae po spodleteli Melissandrovi nastavitvi kar sama ponudila deželnemu odborniku Ivanu Jožefu Ecku, da pomagata pri iskanju novega pridigarja (Elze 1897, 451).

Razlogi za diskretno proskripcijo Kreljevega in Juričičevega »velikega teksta«⁸ bi torej mogli biti: 1. osebne animoznosti med Trubarjem in Kreljem, ki bi mogle izvirati iz dokaj odločnih, celo radikalnih postopkov Trubarjevega naslednika proti slovenskim knjigam očeta »cerkve slovenskega jezika«⁸ na Kranjskem; 2. okoliščine v Reichu, v katerih je württemberška evangeličanska cerkev na čelu z Jacobom Andreaem Notranjo Avstrijo morda dojemala kot svoj izključni misijonski dominij, ki ga ni bila voljna deliti s predstavniki konkurenčne, čeprav politično neprimerno šibkejši smeri okoli Matije Vlačića in njegovih sodelavcev oz. učencev; 3. skrb za evangeličansko pravovernost, ki je v študentih »ilirске

8 Glej pismo Trubarja kranjskim odbornikom, 1. september 1580; Trubar 2015a, 304–307.

kače«, kot je bojevitega, dostikrat nespravljivega in prepirljivega Vlačiča poimenoval Phillipp Melanchthon, morda videla resen topogledni problem. – In grožnjo luteranski pravovernosti na negotovem misijonskem področju v deželah katoliškega deželnega kneza južno od Alp.

Naj je bilo tako ali drugače, izplen za Kreljevi deli in njihovega avtorja je bila skrajno neugoden – *damnatio memoriae*.

Prva velika proza slovenske književnosti in njen nastanek

1587. sta se s Kranjske v nemški Derendingen odpravila Felicijan Trubar in Jurij Dalmatin. Nujna misija na Nemškem je bila, da uredita zapuščino po znamenitem oporočniku – Primožu Trubarju. Ta je preminil 28. junija 1586, v Božjem miru, brez smrtnega boja, spravljen s sabo, s tuzemskim življenjem, svetom in Stvarnikom. Toda pred smrtjo je med opravili, ki jih je tedanji čas štel kot neobhodna za dober prehod v večnost – *ars bene moriendi* –, poleg odpustitve dolgov dolžnikom (Trost 1588, 124) svoje dediče zavezal k izdaji poslednjega lastnega knjižnega produkta. To je bil njegov prevod Luthrove *Hišne postile*, ki je poleg Dalmatinove *Biblije* (1584) najobsežnejše in likovno najbolj izrazito delo slovenske protestantske književnosti, do pridižnega *Sacrum promptuarium* Janeza Svetokriškega pa je bilo skoraj celo stoletje tudi največja zbirka proznih besedil v slovenskem jeziku, torej *prvi slovenski veliki pripovedni korpus*. Poslednje odstavke v njem je Trubar prevajal oz. končeval tik pred smrtjo, 26. junija 1586 (Andreae 1586, 52), del prevodnega besedila pa je tudi lastnoročno zapisal (Trubar [1595] 2015b, 27). V prvi slovensko pisani biografiji je o tem brati naslednje poročilo:

To nedelo po krejsi si je on te pusledne besede v tej postili, katero je tolmačoval, kir še neso bile v naš jezik preobrnene, pustil naprej brati inu bi bil rad teiste tudi tolmačoval, de, kakor bi on slovenski iz nemškiga govuril, de bi njega šribar, kir je poleg sedil, teiste gori zapisal, kateru, kadar je en časik sturil, je potle djal: »V tem večnim izveličanju hočmo se vkup viditi« inu je le od veselja tiga večniga lebna govuril. (Trost 1588, 122–123.)

Trubar se je začel s prevajanjem omenjenega Luthrovega dela morda ukvarjati po izidu *Tega celega Novega testamenta* (1582), ker pa je menil, da izdaje ne bo več dočakal, je svoja sinova Primoža Trubarja ml. in Felicijana leta 1585 zavezal, da po smrti poskrbita za izdajo njegovega zadnjega dela (Rupel 1962, 219; prim. Elze 1863, 52).

Po Trubarjevi smrti je tako, kot se zdi, rokopis s Felicijanom Trubarjem in Jurijem Dalmatinom prišel na Kranjsko (Adam 2012, 77), »zadnja roka« besedila pa je delo Felicijana Trubarja oz. predvsem Andreja Savinca. Slednji je rokopis uredil in za izdajo napisal tudi slovenski predgovor.

Savinec je bil eden »manjših udov« evangeličanske cerkve na Kranjskem. Rodil se okoli 1550 v Ljubljani, letnica in kraj smrti pa sta do danes ostala neugotovljena. V Ljubljani se je začel izobraževati, in sicer je obiskoval stanovsko šolo. Na univerzo v Tübingenu se je vpisal ob Trubarjevi pomoči maja 1568 in bil imatrikuliran skupaj s Primožem Trubarjem ml. in še z nekaterimi drugimi študenti z Goriške in Ljubljane (Rupel 2013); študiral je preko stipendia Tyfferni.⁹ Med študijem v nemškem univerzitetnem središču je pomagal Juriju Dalmatinu pregledati in popraviti prevod *Pentatevha*,¹⁰ ki je nato leta 1578 izšel pri tiskarju Janžu Mandelcu v Ljubljani.¹¹ Tako je bila kranjskim deželnim stanovom s spremnim pismom 10. januarja 1572 predhodno najprej poslana tudi prva knjiga Biblije, Geneza, ki pomeni za Trubarjevim *Tem celim psalterjem Davidovim* (1566) drugi prevod katere od bibličnih knjig Starega testamenta v slovenski jezik; Andrej Savinc je bil njen redaktor. Šest dni za Dalmatinom, 16. januarja 1572, pa je pismo krajnskim deželnim stanovom napisal še starosta »cerkve slovenskega jezika«, Primož Trubar. V njem je poleg poročila o napredku pri prevajanju Novega testamenta zapisano tudi naslednje: »Za to delo, za prepisovanje in korekture bi zelo potreboval Andreja Savinca. Vaše milosti naj mu zaradi tega dela

9 Prim. *Regierungsgeschichte der Herzog Christoph zu Württemberg*, Tübingen 1818, 8–10.

10 Prim. pismo Jurija Dalmatina kranjskim odbornikom, 10. januar 1572, Esslingen. Izvirnik: AS 2, Stan., arh., fasc. 54/2, sn. 1, fotografija NUK, Ms 22/57. Rajhman 1997, 53–58.

11 Dalmatin 1578.

izkažejo milost in naklonjenost, da bi si mogel kupiti obleko in povrniti svoje dolgove.«¹²

Ne Trubarjevo prizadevanje ne Savinčeva prošnja za nastavitve v domovini ali za podporo kranjskih deželnih stanov nista bila uspešna, zato je moral Savinec duhovniško službo s težavo opravljati na Nemškem, toda tudi topogledno mu je pomogel Trubar (Elze 1897, 514). Osemnajstega novembra 1579 je le nastopil kot pomožni pridigar (diakon) v Škocjanu pri Turjaku na Dolenjskem, za kar mu je bila s strani deželnih stanov odmerjena tudi letna plača – 45 goldinarjev. Ko je Škocjan leta 1585 postal Dalmatinova fara, je Savinec tam ostal, in sicer kot nadomestnik, prejemal pa je tretjino dohodkov fare. Tudi po Dalmatinovi smrti (1589) v hierarhiji *de facto* delujoče evangeličanske deželne cerkve ni napredoval, kajti škocjansko župnijo je dobil Benedikt Pyroter, Savinec pa je še naprej ostal vikar. Zato se je leta 1595 v slovenskem predgovoru k *Hišni postili* podpisal kot »Andrei Savinic, cerkovni služabnik«.

Dokument, ki bi razodeval stopnjo Savinčeve formalne izobrazbe, ni znan, toda o njegovi jezikovni kompetenci poleg tekstne podobe *Hišne postile* zgovorno priča nekaj dejstev: 1. v vsakdanji dušnopastirski službi je dalj časa deloval na evangeličanski fari s pretežnim slovensko govorečim prebivalstvom, kjer je verjetno moral obvladati primeren nivo retorično umetelno izoblikovane slovenščine za rabo v cerkvenem govorstvu;¹³ 2. bil je urednik Dalmatinovega *Pentatevha* (1578); 3. bil je

12 Primož Trubar kranjskemu deželnemu glavarju, oskrbniku in odbornikom, 16. januar 1572, Derendingen. Izvirnik, tuja roka, razen podpisa (Primus Truber, m. s. subscripsit). AS 2, Stan., arh., I. registratura, šk. 92 (fasc. 54/3–1), fotografija NUK, Ms 1061, št. 31. Trubar 2015a, 313–315.

13 Glede na izpričano rabo novo najdenega memmingskega izvoda se zdi, da Trubarjeva *Cerkovna ordninga* (1564) recepcijsko (in morda normativno v smislu vpliva na notranjo organiziranost evangeličanske gmajne na Kranjskem) ni bila mrtvo besedilo niti po zaplembi s strani deželnega kneza, kajti konfiskacija očitno ni zadela celotne naklade. Zato bi na jezikovne kompetence pridiganja v deželnem jeziku, tj. v nemščini in slovenščini, kot pogoj za zasebno mesta predikanta utegnili kazati poglavje Trubarjeve cerkveno normativne knjige *Koku ty ludy, bodi mladi oli stari, kir h timu pridigarstvu so izvoleni oli kir se sami k nemu ponuieio, od tih pravih šcoffov, starih farmoštrov inu pridigariev se imao izuprašati, exeminirati inu podvučiti, koku se v nih stanu inu pridigarstvu s teim vukom inu z lebnom deržati imao* (Trubar [1564] 2005, 368–374).

korektor Trubarjevega *Tega celega Novega testamenta*; in 4. bil je tisti član revizijske komisije za tisk Dalmatinove *Biblije*, ki je pripravil njen čistopis. Ugotovljeno je bilo, da je bil Savinec tudi glavni urednik *Hišne postile* (1595), kar je razvidno iz njene jezikovne podobe, pa tudi iz njegovega slovenskega predgovora, ki ga je datiral na »dan Primoža in Felicijana«, 9. junija 1595. S tem je, kot se zdi, izpostavil simboliko avtorstva, saj je bil 9. junij godovni dan Primoža Trubarja in obeh njegovih sinov – Primoža ml. in Felicijana, torej prevajalca in izdajatelja *Hišne postile*. Felicijan Trubar je v Tübingen odpotoval že marca 1595, vendar se je tiskanje *Postile* moralo začeti kasneje, verjetno jeseni, kajti Felicijanov nemški predgovor, ki je moral biti stavljen prav ob koncu priprave za tisk, je datiran »na dan sv. Simona in Jude«, torej 28. oktobra istega leta (Glavan 1995, 6).

***Post illa verba textus* – žanr in njegove zgodovinske premene**

Reformirana postila se kot tekstni žanr ni pojavila *ex nihilo* v premenah časa in skozi razvoj zgolj reformirane cerkve na Nemškem. Perikope na posamezni navadni nedeljski ali praznični dan skozi celotno cerkveno leto so bile namreč v zahodni cerkvi s specifičnimi pridižnimi temami in narativi povezane vse od srednjega veka (prim. npr. Landmann 1900). V tem kontekstu je bil pridigarjev odklon od teme, ki je bila »standardno« povezana z določeno perikopo, pogosto zanimivejši od običajnega obligatnega pridiganja na snov perikope. Koncept »pridižnega kroga«, ko so si teme glede na perikope po cerkvenem koledarju sledile od Kristusovega rojstva (pridige, s katerimi se na prvo adventno nedeljo začne cerkveno leto) preko velike noči, godov svetnikov in Marijinega vnebovzeta do novega božiča, tako ni bil iznajdba reformirane cerkve, zlasti ne reformirane cerkve v Nemčiji. Pred njenim nastankom je namreč obstajala bogata tradicija pridižnih in postilskih besedil, in to najprej v rimski cerkvi, od prvih desetletij 15. stoletja pa tudi znotraj reformirane husitske oz. utrakvistične cerkve v Češkem kraljestvu.

Da bi pridigarji svoje govore lahko zasnovali na standardnih bibličnih tekstih, so bili oblikovani sezname in rokopisi (po 1439 tiskane knjige), ki so postali znani kot *postile*. Te so sledile cerkvenemu koledarju čez

celotno leto. Vsebovale so kratko razlago perikope, za branjem katere je morala biti pridiga izvedena, očrt snovi ali pa celotni pridižni zgled za rabo. Iz slednjega izvira tudi terminološko poimenovanje *postilla*: gre za sklop iz *post illa verba textus* oz. za temi besedami iz Svetega pisma je treba pridigati naslednje ..., sam termin postila pa naj bi se v tem pomenu prvič pojavil v enem od del angleškega kronista Nicholasa Triveta (1257–1334).

Postila se je kot tekstni žanr uveljavila v 13. stoletju in je pomenila najprej zaključeno prozno razlago biblične perikope iz cerkvenega koledarja, kasneje, tudi v 16. stoletju in za njim, pa izraz označuje zbirko takšnih razlag. Uveljavitev postil kot zaključenih tekstov je bila v 13. stoletju tesno povezana tudi z ustanovitvijo novih pridigarških redov – dominikancev in frančiškanov – in z rastočim poudarkom na pridigi kot delu liturgije nasploh.

Za prvo in najbolj znano zgodnjo zbirko postilskih besedil je veljalo delo *Postillae in sacram scripturam juxta quadruplicem sensum, litteralem, allegoricum, anagogicum et moralem* francoskega dominikanskega pridigarja in znanega bibličnega eksegeta svoje dobe kardinala Huga iz Saint-Chera (1200–1263), ki je bilo v 15. in 16. stoletju pogosto ponatiskovano. Podobno velik pomen so imele tudi *Postillae perpetuae in Vetus et Novum Testamentum* (5 delov, 1471–1472) frančiškana in profesorja teologije Nikolaja iz Lire (okoli 1270–1349). Francoski teolog je omenjeno delo utemeljil predvsem na filologiji in zgodnjih nastavkih biblične tekstne kritike – oboje je imel namreč za temelj ali alegorične ali anagoške ali mistične interpretacije Svetega pisma – ter se tako marsikje že pomikal čez meje eksegetične tradicije tedanje rimske cerkve. Luther je delo Nikolaja iz Lire cenil in ga v svoji *Hišni postili* tudi eksplicitno navajal, kar je razvidno tudi iz Trubarjeve prevodne predelave nemškega besedila (Trubar [1595] 2015b, 840).

Nikolaj iz Lire pa je na Luthra vplival še z nekim spisom, in sicer z delom *Pulcherrimae quaestiones Iudaicam perfidiam in catholicam fide improbant*, na podlagi katerega je nemški reformator v letih pred smrtjo spisal oster antisemitski traktat *Von den Juden und ihren Lügen* (1543).¹⁴

14 Izvirnik dostopen na Europeani, npr. <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=nbn:de:bvb:12-bsb10992318-9> (digitalni izvod iz Bayerische StaatsBibliothek).

V njem je med drugim pozival, da je treba Nejudé svariti pred Judi, slednjim požgati šole in sinagoge – pogromi so bili v Luthrovi domovini, zlasti v Aškenazu, občasna, toda ponavljajoča se tradicija od srednjega veka naprej, ki je najokrutnejše razsežnosti dosegla pod hitlerjanskim režimom v »stoletju skrajnosti« –, da se Judom ne sme dovoliti hišnih poseseti med kristjani, da je treba rabinom prepovedati pridigati, da se morajo Judom odvzeti njihovi verski spisi in tako naprej.

V kulturni zgodovini je že od 19. stoletja naprej znana sintagma t. i. »pridižne renesanse«, ki se pojavi na Nemškem v poznem srednjem veku, zlasti pa po napredku tiska od 1460. naprej. Njena posledica je bila bogata tiskana knjižna produkcija postal, zbirk pridig in perikop s sumaričnimi razlagami, in kar osemdeset odstotkov tovrstne književnosti je bilo že znatno pred dobo reformacije izdane v vernakularnem nemškem jeziku (Milway 2000, 113–142). Tako je bilo leta 1500 v obtoku že vsaj 50.000 izvodov postal nürnbergskega dominikanskega pridigarja Johanna Herolta (Discipulus, umrl 1468) (Milway 2000, 131), kar pa ni bilo nič neobičajnega za tisti čas. Med leti 1480 in 1500 je bilo samo v Strassburgu izdanih več kot 100 različnih pridižnih zbirk, ki so bile natisnjene v nič manj kot 53.000 (!) izvodih (Frymire 2010, 13). – Približno v istem času je imela npr. velika knjižnica samostana Žiče nekaj več kot 2000 rokopisnih knjig (Santonino 1991, 87), Vatikanska knjižnica pa za časa papeža Siksta IV. (1471–1484) in humanista Bartolomea Platine (1421–1481),¹⁵ ki je sestavil tudi knjižnični katalog, ni imela več kot 3499 enot (Latinska, Grška in Notranja knjižnica) (Clark 1899).

V prvi dejstveno in pravno uveljavljeni reformirani cerkvi, tj. v husitski cerkvi ter kasneje v cerkvi čeških bratov v Češkem kraljestvu je bila kot vsebinski in žanrski vzornik sprejeta *Postila, vyloženie svatých čtení nedělních* (1413) M. Jana Husa, ki jo češka literarna veda šteje za tekstno artikulacijo vrhunca Husove pridižne dejavnosti v češkem jeziku. Vzoru M. Jana Husa je v letih husitske revolucije, tj. po prvi praški defenestraciji (1419) sledil M. Jakoubek ze Strážbra (Jacobellus, 1375–1429). Učeni teolog, »radikalec Božjega zakona« in »mož božanskega spomi-

15 Imenovanje Platine za bibliotekarja vatikanske knjižnice je likovno upodobljeno na znameniti freski Melozza da Forlija, ok. 1477.

na«, kot je slovel med sodobniki, je pisal sicer pretežno latinsko, toda v češko vernakularno književnost se je vpisal z (domnevnim) avtorstvom postile *Epištoly nedělní, též výklad přes celý rok* (1422–1428), predvsem pa je ostal v zgodovini reformirane cerkve trajno zapisan kot tisti, ki je v njeno liturgijo prvi uvedel distinktivno znamenje cerkvene reforme – *kelih*. Ob soglasju Husa in reformnega krila Karlove univerze v Pragi je namreč v Týnski cerkvi v Pragi, kjer je bil med 1415 in 1419 župnik, uveljavil obhajanje pod obema podobama (*sub utraque specie*). Za njim je tradicijo reformiranih postil v češkem jeziku nadaljeval M. Jan Rokycana (1397–1471), sicer učenec M. Jacobella, kasneje pa tudi voljeni praški nadškof. M. Rokycana je najprej zaslovel kot teolog, cerkveni diplomat in govornik na koncilu v Baselu (1431–1439), postilsko tradicijo v češkem jeziku pa je obogatil z delom *Postila na neděli a svátky*. Knjiga je vsebovala pridige iz cerkvenega leta 1456–1457, ki so jih zapisali Rokycanovi poslušalci, tekstna podoba te postile pa predstavlja vrhunec tedanje retorske proze v češkem jeziku, in sicer tako zavoljo avtorjevega obvladovanja retorične spretnosti kot zaradi živopisnega, nazornega in vernakularnemu idiomu prilagojenega jezika in sloga. V postili uči Rokycana svojega bralca med drugim tudi, da naj skladno s perikopo iz Apd 5,29 primat pred posvetno oblastjo daje Božji avtoriteti:

Kdo so vsi ti, ki svoje pravice, svoje navade, svoje običaje stavijo pred voljo in naredbo Božjo? [...] Ja, pravijo, pravice papeške, deželne, kraljevske, knežje, škofovske, baronske, viteške, duhovniške, meniške, nunske, še celo malih plemičev in meščanov pa vse do kmetov – vsi ti se s svojimi pravicami rinejo pred Jezusa!

Če bi na tebe kričal sam papež, kardinali, škofi, duhovniki, če bi bil ves svet proti tebi, se ne oziraj na nič drugega kot na Božjo voljo. (Vlček 1940, 206.)

Za Rokycano je svoj prispevek k razvoju postilskega žanra v češki književnosti pridal tudi eden najizvirnejših avtorjev stoletja češke verske reformacije, Petr Chelčický (1390–1460). Možak je miselno in tekstno predstavljal mejo med učeno in ljudsko kulturo, kajti latinsko ni znal, ker se ni mogel izobraževati na univerzi, velika dela latinske učene kulture pa je tako spoznaval v prevodu ali preinterpretaciji magistrov, ki jih je poznal

oz. jih poslušal. Kljub temu se je izoblikoval v enega najpomembnejših čeških teologov in pisateljev 15. stoletja, njegovi spisi pa pomenijo enega teoloških temeljev kasnejše cerkve čeških bratov. Chelčického *Postila čili Kniha výkladuov spasitedlných na čtenie nedělnie celého roku* je nastajala od leta 1434 do 1441 (izdaja v tisku: 1522 in 1532) in sodi med najpomembnejša besedila češke reformacije. Označujejo jo doslednost pri poudarjanju primarne vloge Svetega pisma, ki naj usmerja življenje kristjana – slednje je kasneje definiralo tudi češkokobrasko cerkev¹⁶ –, ter neposreden in jedrnat slog (Novák [1936–1939] 1995, 61–65).

Povečana dinamika izdajanja postil, pridig in pridižnih priročnikov sovpada z razvojem pridigarskega urada v urbanem okolju na Nemškem. Okoli leta 1500 postane namreč plačano mesto pridigarja po mestih in trgih pravilo in ne več izjema, pridige pa so bile izvedene znotraj pridižne službe Božje (*Predigtgottesdienst*), ki je bila vključena v mašno obredje, ali pa so bile izvedene ob koncu le-te. Številna tozadevna pridigarska mesta so zasedali najboljši cerkveni govorniki svoje dobe, npr. Johann Geiler von Keisersberg (1445–1510), na istih mestih pa so se kalili tudi kasnejši reformatorji, med njimi zagotovo Urban Rieger (Urbanus Henricus Rhegius, 1489–1541) v Augsburgu, Johannes Oecolampadius (1482–1531) in nenazadnje tudi Ulrich Zwingli v Zürichu (1484–1531).

Bogata pridižna dejavnost redno nameščenih pridigarjev pa sovpada tudi z ugotovitvijo tako cerkvenih kot posvetnih oblasti, da more biti prižnica zelo učinkovit odmevnik, preko katerega je bilo mogoče večinoma nepismeni stanovski družbi posredovati informacije, vplivati na »javno mnenje«¹⁷ in uveljavljati vrednote sprejete družbene norme. Pridigarji so

16 Češki bratje so bili kot verska skupnost ves čas svojega obstoja, tj. do njihovega poslednjega škofa Jana Amosa Komenskega (1592–1670), znani po življenju preproste, a dosledne biblične morale. Le-to so jemali tako resno, da so se branili participirati v posameznih poklicih, ki so tedaj definirali predvsem urbano okolje. Tako niso sprejemali članstva v mestnih svetih, niso opravljali vojaških poklicev ali se dali kot vojaki najemati v najemniške vojske, niso bili izdelovalci mečev ali puškarji, pa tudi rablji ali biriči ne.

17 Topogledno so izrazit primer govori oz. pridige *contra Turcas*, kjer gre za govorjene in/ali izdane pridige, ki so kot posebna vrsta humanističnega novolatinskega in vernakularnega govorništva služile za ustvarjanje protiturškega »javnega mnenja«; glej Vinkler 2011, 60–61; prim tudi Holtz 2011.

sicer govorili o temeljnih besedilih krščanske vere, toda v ilustracijah oz. argumentaciji so pogosto navajali tudi primere iz različnih znanosti učene kulture, ki so bile za nepismeno ljudsko kulturo ponavadi nedostopne (Frymire 2010, 14–15). Tak primer je npr. tudi Luthrov popis parhelija v *Hišni postili*, ki je ohranjen tudi v Trubarjevem prevodu in mu je mesto namenjeno v nadaljevanju.

Vloga pridigarjev kot oblikovalcev javne morale je bila tako splošna, da je postala pravcati kulturni inventar, »splošno mesto« svojega časa, sčasoma se je izoblikovalo celo posebno razmerje med postilatorji in njihovimi deželnimi knezi (Frymire 2010, 157–224), pridižna praksa pa je dobila občasno tudi literarno travestijo ali vsaj tekstno preobrnitev figure pridigarja v lastno (ne)moralno nasprotje.

Ob robu italijanske renesančne literature z njenim vsem znanim »desetdnevjem« Boccaccia, novelami Mattea Bandella, »razpravami o navedh grešnih kurtizan« Pietra Aretina ali memoarji Benvenuta Cellinija se pridigar kot literarna oseba tudi v srednjeevropskih književnostih (npr. v nemški ali češki) zgodnjega novega veka pojavlja kot nabrit možak, kot vsega vajeni vetrnjak, ki si v »izvenslužbenem« času dneva in noči prav podjetno prizadeva prodreti ne le v srca ženstva, čigar časno in večno dušno dobro mu je zaupano, temveč tudi v njihovo – postelj. In tako literarna oseba pridigarja v prostem času uganja prav tisto, proti čemur sicer *ex officio* grmi z lece, pod naletom pa se znajdejo zlasti pridigarji humanisti, ki so delovali po nemških univerzitetnih mestih ter se tu in tam zapletali tudi v srdite intelektualne, predvsem teološke spore s kolegi v univerzitetnem občestvu.

Kot pridigar takega tipa je bil literarno upodobljen npr. Georg Sibutus (1480–po 1528), ki naj bi bil učenec humanista Conrada Celtesa (1459–1508), sicer pa je bil *poeta laureatus* ter profesor retorike na univerzi v Kölnu ter nato literature v Wittenbergu. Kot se zdi, je dolžnosti pridigarskega urada v Wittenbergu oskrboval dobro, živel pa je za pridigarja morda ne najbolj konvencionalno oz. pričakovano družabno življenje, kar je na posebno drastičen način vgravirano v eno od znamenitih »pisem mračnjakov«, s katerimi so nemški humanisti smešili predvsem poznosholastične teologe na univerzi v Kölnu. O pridiganju »gospoda Jurija« in homatijah, povezanih z njim, je namreč brati naslednje:

Zadnjič je bil tu nekdo od reda pridigarjev, ta je bil dobro podkovan v teologiji in je bil spekulativna glava in je imel veliko pokroviteljev. Mož se imenuje gospod Jurij. Od kraja je živel v Halleju, potlej je prišel sem in je pridigal dobrega pol leta, tako da je v svojih pridigah nabadal vse ljudi na vile, tudi kneza in njegove vazale. Toda pri pijači je bil tovariški in je pil s kumpani polovične in cele. A vselej, kadar je prej ta večer pil z nami, je drugo jutro pridigal od nas, rekoč: »Tako posedevajo magistri [profesorji teologije] na ti univerzi po cele noči s svojimi pajdaši in pijejo in igrajo in delajo neumnosti. In namesto da bi one odgovarjali od takih reči, še sami začenjajo.« S tem me je spravil večkrat v nejevoljo in sem bil jezen na njega in sem premišljeval, kako bi se mogel znesti nad njim. A nisem se mogel domisliti, kako bi naredil. Enkrat pa mi je eden povedal, kako hodi ta pridigar ponoči k eni ženski, da jo podse jemlje in spi pri njej. In jaz, ko sem to slišal, sem vzel en bart nekaj tovarišev, ki stanujejo v kolegiju, in smo šli okoli desete ure do tiste hiše in smo na silo vdrli. Tedaj je tisti menih hotel pobegniti, a ni imel časa, da bi bil pobral svojo obleko, in je nag skočil skozi okno. Jaz sem se tako smejal, da mi je pri ti priči voda ušla, in sem zaklical: »Gospod pridigar, vzemite vendar Vaše pontifikalije!« Odzunaj so ga tovariši po dreku povaljali in vrgli v vodo. Jaz pa sem jih pomiril in rekel, naj obdržijo stvar zase. Pa sem jim pomagal, da smo zapovrstjo nabrenkali tisto žensko. Vendar ne smete drugim povedati, zato ker so bratje pridigarji zdaj na Vaši strani [Ortwin Gratius] zoper dohtarja [Johannesa] Reuchlina in branijo cerkev in katoliško vero zopet te posvetne poete.¹⁸

Praeceptor Luther – pridiga in postila

Kajn je zaslišal vprašanje Vsevišnjega: »Kje je tvoj brat Abel?« (1 Mz 4,9). Luther je o tem zagonetnem trenutku, ko Vsevladar sprašuje po krivdi, menil: »Bog je govoril skozi Adama. [...] Naš Gospod Bog ne govori kot ljudje, nima ust, ampak spregovori skozi ljudi.«¹⁹ Za Luthra

18 *Pisma mračnjakov*, 53–53; prim. Sovre 1954, 309.

19 Luther 1927, 688.2–4: »Deus hoc locutus est per Adam. [...] Unser Herr Gott redet nicht wie die menschen, hat kein maul, sed loquitur per homines.«

je bil Adam prvi znani pridigar,²⁰ pridiganje in poslušanje Božje besede pa nekaj močno sorodnega prejetju zakramenta. Luther je menil, da človek s prižnice sicer sliši človeški glas, toda tisti, ki v resnici govori, je Gospod: »Pridigarjeva usta in besede, ki jih slišim od njega, niso njegove; so besede in sporočila Svetega Duha, skozi katere On deluje v meni in me posvečuje.« (Navedeno po Frymire 2010, 27.) Poslušanje Besede je bilo za Luthra celo bolj pomembno od branja le-te, kajti slišati Božjo besedo je za učenega wittenberškega teologa pomenilo, da je Sveti Duh v trenutku poslušanja biblične eksegeze, pridige, stvarno in dejansko prisoten v tonu, ki ga poslušalec sliši, in tako deluje na pričujočega: »Satan se ne meni za skovikanje pisane Božje besede, pač pa beži proč ob govorjenju Pisma.« (N. m.)

Navedena pasaža je analogna neki drugi, ki podobno poudarja ključni medij in edinstveno človekovo razsežnost – *glas* –, s katerim grešnik na le njemu lasten – *človeški* – način stopa v občestvo z Pantokratorjem preko pridige, toda tudi preko – *glasbe*.

Luther je namreč menil: »Musica naj razveseljuje dušico; gobec od tega nima nobenega veselja. Če pridno poješ, sedi duša v životu, igra in neznansko dobro se ji godi.« (Friedenthal 1983, 45.) Takisto je najdeval v petju eno najmočnejših zdravil proti žalosti in skušnjavam Hudiča, s katerim se je lasal celo življenje: Satan da je duh pobitosti in melanholije, veselja ne more prenesti in je zato glasbi bolj tuj kot karkoli drugega. In zato ob petju, ki da je sinonim za bližanje Bogu, beži proč od dotičnega.

S podobnim mentalnim postopom, preko sprecifičnega »antropološkega« razumevanja glasu, se je Luther v nemški reformirani cerkvi dokopal do teologije pridiganja:²¹ zanj so duhovni na prižnicah z glasom utelešali neposredno prisotnost Kristusovo in slednjemu hkrati omogočali, da se v dušah vernikov učinkovito bojuje z Zlim. Kljub tolikšnemu poudarku na pomembnosti mesta pridigarja, pridiganja in poslušanja le-tega pa ni bil Luther tisti, ki je sestavil sistematično delo o tem, kako

20 Enako stališče je imel tudi Primož Trubar, ki je v *Eni dolgi predgovori* zapisal: »Za Bugom ie Adam ta pervi pridigar tiga evangelia inu vere kersčanske bil.« (Trubar [1557, 1558] 2012, 38)

21 Temeljno delo s tega področja je Ebeling, Gerhard. 1991. *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik*. 3. izdaja. Tübingen.

pridigati (*ars praedicandi*), temveč je posel sistematičnega sumiranja temeljnih uvidov kot v drugih podobnih primerih prepustil topogledno znatno bolj primernemu Philippu Melanchthonu z njegovim akademizmom. Tako sta nastala dva pridigarsko-retorična priročnika, in sicer *De officiis concionatoris* (1529)²² in *Elementa rhetorices* (1532),²³ ki sta bila v evangeličanski cerkvi 16. stoletja zelo odmevna.

Toda ko je izšla *Cerkvena postila* (*Kirchenpostille*), jo je Luther štel za svojo najboljšo knjigo, predvsem pa je ta zbirka pridig postala del praktično obligatnega repertorija na knjižni polici protestantskega dušnega pastirja. S to knjigo, ki je služila kot pridižni priročnik in zgled, je pridigar dobil stik z Luthrovo teologijo pridiganja, z načini strukturiranja cerkvenega govora na posamezno temo, predvsem pa je bil pridigar z njo opomnjen na dolžnosti, ki mu jih je nalagal urad dušnega pastirja (Frymire 2010, 28–29).

Hišna postila (*Hauspostille*) Martina Luthra je bila v 16. stoletju med evangeličani v Srednji Evropi ena od knjig z najbolj izrazito pasivno in aktivno, tudi poustvarjalno recepcijo. Bila je namreč eden od obligatnih priročnikov pridigarjev in beril hišnih gospodarjev, pa tudi predloga za prevajanje, prirejanje in bolj ali manj izvirno pisanje znotraj postilskega žanra evangeličanske cerkve jezikovno nemškega vplivnega kroga. Po izidu leta 1544 v Leipzigu je do leta 1600 dokumentiranih nad 80 izdaj.²⁴ Večina med njimi je ponovna izdaja tekstne podobe, kot jo je *Hišni postili* dal Veit Dietrich (1506–1549), ki ji je napisal tudi predgovor; v Luthrovih zbranih spisih je kot »zadnja roka« za objavo *Hišne postile* običajno vzeta zadnja Dietrichova izdaja za časa Luthrovega življenja. Toda obstaja tudi uredniška varianta, kot jo je pripravil Georg Römer, ki pa doslej običajno ni bila integralni del izdaj spisov nemškega reformatorja.

22 Digitalna kopija dostopna na: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k83882q>; prim. s Schnell 1968.

23 Digitalna kopija dostopna na: <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10184380-0>.

24 *Verzeichniss der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XIV. Jahrhunderts*, 1. Abt., Band 12, Stuttgart 1988, št. 4831–4913. Zadevni popis navaja 82 različnih izdaj v nemščini, ne omenja pa izdaje, ki jo hrani Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Prim. Glavan 1995, 3, 11.

Umestno vprašanje je, ali je mogoče vsaj približno določiti, katere izdaje *Hišne postile* v nemškem jeziku prihajajo v razvid kot morebitne predloge za Trubarjevo prevajanje. Ob uporabi lingvostilistične metode in primerjalni analizi tistih »zaznamovanih«²⁵ delov Trubarjevega prevoda na eni ter nemških Hišnih postil na drugi, ki enoznačno razkrivajo starost nemške predloge/predlog, iz katere/katerih je bilo črpano prevodno besedilo, je mogoče s primerno zadržanostjo zapisati spodnje.

Primerno pasažo za analizo predstavlja Luthrova pridiga na drugo adventno nedeljo, ki temelji na perikopi iz Lk 21,25–36 (Trubar [1595] 2015b, 36–43). Ta govori o bibličnem prihodu Sina človekovega – slednje je bilo v 16. stoletju splošno razumljeno kot poslednja sodba in konec sveta – in se začenja z naslednjimi besedami: »Znamenja bodo na soncu, luni in zvezdah. Na zemlji bo stiska med narodi, v zmedi zaradi bučanja morja in valov. Ljudje bodo hiralili od strahu in pričakovanja tega, kar pride nad ves svet, kajti nebeške sile se bodo majale. In tedaj bodo videli Sina človekovega priti na oblaku z močjo in veliko slavo. Ko se bo to začelo dogajati, se vzravajte in vzdignite glave, kajti vaša odkupitev se približuje.«²⁶ Luther nato svojo razlago gradi na zgodovinskih primerih iz judovske zgodovine, ki naj bi dokazovali, da so sli božanske intervencije med ljudmi vedno redki oz. nenavadni naravni pojavi. Poslušalcu/bralcu zastavi ključno vprašanje celotne pridige: »Le-tukai je uže tu vprašainje, aku se takova znameinja vsa pred sodnim dnem bodo zgodila.« In nadaljuje:

Ali po takovim se nejma vprašati, zakai ta GOSPUĐ pravi: »Kadar se le-tu začne goditi, taku se ima na tu istu gledati.« Za tiga volo jest verujem, de se nekotera inu lahko ta vegša znameinja potler bodo zgodila, ravnu tedaj, kadar ta sodni dan zdai bode noter šel, zatu my imamo na

- 25 Gre za pasaže, katerih reference so znani, specifični, zlasti časovno in/ali krajevno natančno opredeljivi dogodki, do katerih avtor izvirnega besedila v »prvi roki« teksta vzpostavi izrecno časovno distanco, ki jo tudi jezikovno enoznačno signalizira (npr. pred enim letom), v mlajših edicijah pa se ta distanca do primarnega dogodka in njena tekstna artikulacija (ob posegu editorja) spreminjata.
- 26 Navedeno po *Slovenskem standardnem prevodu*, druga pregledana izdaja, Ljubljana: Društvo Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1997, <http://www.biblija.net/biblija.cgi?m=Lk+21&id0=1&pos=0&set=2&l=sl>.

tem zadosti imeiti, de ta GOSPUD vučij, gdi se imajo takova znameinja gledati inu čakati, zlasti na nebi, sonci, luni inu zvezdah inu na teh človekih inu na murju. Kadar se uže nekatera teh istih vidio, taku se imamo na takov prihod perpraviti inu niker čakati, dokler bi se ona vsa zgudila, zakai my bi sicer mogli pernagleni biti. (Trubar [1595] 2015b, 38.)

V pridižni strukturi bodo tako popisi astronomskih fenomenov poleg zgodovinskih prikazov tvorili argumente okrepitve za tezo, da je konec stvarnosti pred vrati, in argumentacijsko omogočili pridigarjevo posledično spodbudo za delovanje, ki zaključuje retorično izrazito klasično izdelano pridigo: Verniki naj sodnega dne nika ne čakajo z umazanimi srci, naj se torej kesajo, živijo po krščansko, ne po papežniško, dejanj moralne obnove pa naj ne prelagajo na poznejši čas, kajti »znamenja na nebu« se že dogajajo, torej je sodni dan dobesedno pred vrati.

»Znamenja na nebu«, ki da napovedujejo konec sveta, Luther popiše takole:

Na tem sonci inu luni se zgode dvuja znameinja, nerpervič, de ona svoj šain ali svitlobo zgube. Takovu, aku onu lih nej čudnu inu je po naturi (zakai onu se more iz kunšti gvišnu poprej vejediti, preden se onu zgody),^[27] taku je tu vsaj enu znameinje, kakor tu Christus sam očitu izlaga v tem evangelistu s. Matevžu. Ampak raven le-tiga mogo na sonci

- 27 Luther je imel v mislih astronomsko predvidljivost sončevega in luninega mrka. V srednji Evropi, npr. na dunajski univerzi, je bila tedaj v veljavi Ptolomejeva teorija planetov (tj. sonce, planeti in zvezde krožijo okoli Zemlje), katero sta na podlagi opazovanj predelala Georg von Peurbach (1423–1461) in njegov bavarski učenec, čudežni otrok Regiomontanus (Johannes Müller von Königsberg, 1436–1476). Skupaj sta leta 1457 opazovala lunin mrk, ki pa se je pojavil osem minut pred napovedjo po dotedaj najbolj točnih Alfonzovih tablicah iz 13. stoletja. Rezultat opazovanja je bila sestava nove tabele mrkov (*Tabulae eclipsium*, 1459). Peurbachovo in Regiomontanovo teorijo je kasneje v Krakovu poslušal Nikolaj Kopernik (1473–1543), na Dunaju pa Andrej Perlah (1490–1551). Slednji je ob izdatnem mecenstvu takratnega dunajskega škofa Jurija Slatkonje izdajal almanahe (efemeride) o astronomiji ter prepisoval dela predhodnikov (Perlahova dela so dostopna na Europeani). K astronomiji, ki je (tedaj) pomenila tudi zmožnost »preroškosti«, so se ob kriznih dogodkih zatekali tudi na tamkajšnjem dvoru Maksimilijana I. V dobi turških obleganj Dunaja (1531) je Perlah izdal latinski (kasneje še nemški) spis o vplivu sončevega in luninega mrka (nemška izdaja dostopna na: <http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/3040/1/>) (Južnič 2007, 23). Javornik, Op. 97, v: Vinkler, Šetinc in Javornik 2015, 38.

tudi takova znameinja se zgoditi, katera se ne mogo poprej vejediti, temuĉ ona se naglu pergode inu semkai prido zuper vso kunšt ter pratik, kakor tu merkneinje h timu ĉassu, kadar je Christus na križi vissil. Zakai ta kunšt deržy v sebi, de tu merkneinje na sonci se more zgoditi v zaĉetku te lunæ, kadar se ta mesec zaĉne inu ta luna nova postane. Kadar se onu pag zgody v polni luni, kakor ta isti krat, ali na enim drugim dnevi v luni, taku tu istu nej po naturi. Zatu je takovu merknenje enu sussebnu veliku ĉudu bilu. Aku my uže timu glih nejsmo vidili, taku se vsaj more onu cilu skoraj zgoditi inu my smo *le-tu lejtū, ker je minilu, veliku družih ĉudnih riĉy vidili, kateru je vse nenavadnu inu ĉudnu, kakor de bi ena mavra okuli sonca imejla ijti, de se tu sonce dily inu veliku sonc bode videnu* [poudaril J. V.] etc. (Trubar [1595] 2015b, 38.)

Za tekstnokritiĉno doloĉitev verjetnih prevodnih virov Trubarjeve *Hišne postile* je bolj kot zgoraj komentirana pomembna pasaža v kurzivi: »*le-tu lejtū, ker je minilu, veliku družih ĉudnih riĉy vidili, kateru je vse nenavadnu inu ĉudnu, kakor de bi ena mavra okuli sonca imejla ijti, de se tu sonce dily inu veliku sonc bode videnu*«. Luther je namreĉ tako opisal optiĉno-astronomski pojav *parhelij* (*pasonce*), pri katerem nastanejo svetle toĉke na nebu (mavrica), pogosto na svetleĉem obroĉu okoli sonca.

Upodobitev treh sonc je Luther morda lahko videl v *Nürnbergski kroniki* Hartmanna Schedela (1440–1514), izdani leta 1493. Prvi izĉrpnjši opis parhelija (podoben Luthrovemu) je podal leta 1534 duhovni oĉe hutteritov Jakob Hutter, ki je fenomen opazoval v kraju Hustopeĉe na Moravskem leto poprej (1533). Hkrati omenjeni opis tudi razkriva, iz katere tedanje nemške izdaje *Hišne postile* je morda ĉrpal Trubar.

To sta verjetno bili bodisi augsburška izdaja iz leta 1545 bodisi nürnbergska iz leta 1549, morda ponatisi slednje iz let 1554, 1561 ali 1564, saj je v njej tedaj neznani parhelij opisan takole: »Und wir haben *dise jar* uber vil andere wunderliche dinge gesehen, welches alles ungewönlich unt seltzam ist. Als das ein Regenbog umb die Sonne gehen sol, das die Sonne sich gleich teylen und vil Sonnen gesehen werden.«²⁸ »In *v tem letu, ki je za nami*, smo videli veliko ĉudnih reĉi, katere so vse neobiĉajne in nenavadne. Kakor da bi mavrica okoli sonca šla, sonce se deli in

28 Luther 1545, V; Luther 1549, VI; Luther 1552a, V; Luther 1561, VI; Luther 1564, VI.

videlo se je veliko sonc.« V nürnberški izdaji leta 1544, ki jo je Luther še dočakal, je omenjena pasaža zapisana nekoliko drugače: »Und wir haben *dise zwentzig jar uber* vil ander wunderlichs dings gesehen, welches alles ungewönlich und seltzam ist. Als das ein Regenbog umb die Sonne gehen sol, das die Son[n] sich gleich teylen und vile Sonnen gesehen werden.« (Luther 1544, IV–V.) »In *v teh dvajsetih letih, ki so za nami*, smo videli veliko čudnih reči, katere so vse neobičajne in nenavadne. Kakor da bi mavrica okoli sonca šla, sonce se deli in videlo se je veliko sonc.« Verjetno je šlo za napako v tisku, saj je malo verjetno, da je Trubar namenoma izpuščal besede »zwenzig oder dreyzig« oziroma njun zapis z rimskimi številkami. Poznejši ponatisi namreč sledijo izdaji iz leta 1544, bolj se opisani tudi astronomski fenomeni. Za primerjavo se velja ozreti v wittenberško izdajo postile iz leta 1552, kjer je izvirni Luthrov tekst (vsaj) v tej pasaži precej obogaten in pri razlagi astronomskih fenomenih že specifičnejši: »Wie man denn in den nehern xx. oder xxx. jaren viel wunderlicher, seltzamer gesicht und zeichen hin und wider gesehen hat, als viel seltzamer Regenbogen und ander zeihen, Creuz, zwo oder drey Sonnen, Stern schiessen, Cometen auff ein ander folgend, fewrigen Himmel, blutrote Sonnen, etlicher zeit und tage an einander, one das, so noch teglich geschehen kan.« (Luther 1552b, 12.) »Kakor smo videli veliko čudežev v naslednjih dvajsetih ali tridesetih letih, tu in tam nenavadnih pojavov in znakov, kot veliko nenavadnih mavric in drugih znakov, sledili so eden drugemu križ, dva ali tri sonca, utrinki, kometi, precej časa in dni zaporedoma ognjeno nebo, krvavordeče sonce, brez tistega, kar dnevno videvamo.« Pasaža v jenski izdaji 1559 se ujema z nürnberško leta 1544. Obsežnejša in zahtevnejša primerjalna tekstna kritika (ugotavljanje tiskarskih napak, katerih interpret Trubar ni nujno prenašal v slovensko prevodno besedilo) bi morda pripeljala do natančnejše genealoške tekstne določitve izdaj(e) postil(e), iz katere je črpal Trubar.²⁹

Ob zapisanem pa še vedno ostaja odprto tehtno vprašanje semantične analize prve velike proze v slovenskem jeziku. Povprašati se velja o morebitnih pomenskih specifikah Trubarjevega besedila vis-à-vis Luthrovi

29 Javornik, op. 99, v: Vinkler, Šetinc in Javornik 2015, 38–39. Zgornja analiza opisa parhelijske in kritike virov je v celoti avtorsko delo Blaža Javornika.

predlogi. Enako smiselna je intelektualna zastavica zastran »družbenega nauka«, kot se razkriva v *Hišni postili* – slednje ob analizi drugih Trubarjevih tekstov odgovarja na vprašanje, ali je bil Trubar naklonjen prekuciji obstoječega družbenega reda ali ne –, toda vse to more najti svojo obravnavo v drugem besedilu.

VIRI IN LITERATURA

- Adam, Lucijan. 2012. *Življenje in del Jurija Dalmatina ter mesto njegovih del v slovenski književnosti 16. stoletja, doktorska disertacija*. Koper: Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem. <https://share.upr.si/fhs/PUBLIC/doktorske/Adam-Lucijan.pdf>.
- Andreæ, Jacob. 1586. *Christliche Leichpredig Bey der Begräbnus des Ehrwürdigen vnd Hochgelehrten Herrn/ Primus Trubern im Hochlöblichen Hertzogthumb Crain bestellten Predigers geweißnen Pfarrers zu Derendingen bey Tübingen. Gehalten den 29. Junij im Jar 1586. Durch Iacobum Andreae D. Probst zu Tübingen*. Tübingen. <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0001537800000000>.
- Cankar, Ivan. 1897. »Naša lirika«. *Slovenski narod* 30, št. 68 (26. 03. 1897), <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-6HSZO6AL/?>.
- Cankar, Izidor. 1948. *Pisma Ivana Cankarja*. I. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Dalmatin, Jurij. 1578. *Biblie, tu ie vsiga Svetiga pisma prvi deil, v katerim so te pet Mosesove buqve*. Ljubljana. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-VXED39QC>.
- Ebeling, Gerhard. 1991. *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik*. 3. izdaja. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Elze, Theodor. 1863. *Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain*. Wien. <https://archive.org/details/diesuperintende00elzegooog>
- . 1897. *Primus Trubers Briefe*. Tübingen: Litterarischer Verein in Stuttgart. <https://archive.org/details/primustrubersbr01trubgoog>.
- Friedenthal, Richard. 1983. *Luther: njegovo življenje in čas*. I. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Frymire, John M. 2010. *The Primacy of the Postils*. Leiden, Boston: Brill.
- Glavan, Mihael. 1995. Trubarjeva hišna postila 1595. Ob 400. obletnici izida zadnje slovenske protestantske knjige. V Luther, Martin. *Hishna postilla D. Martina Lutheria, zhes te nedelske inu teh imenitishih prasnikou Evangelie, skusi cejlu leytu, s'vsem flissom tolmazhena, skusi Primosha Truberia Krainza rainziga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- Grdina, Igor. 1999. *Od brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Založba Obzorja.
- . 2003. »Ali si videl Funtkovo »Smrt«? Grozno!«. V *Slovenska kronika XIX. stoletja, III*, ur. Janez Cvirn et al., 270–271. Ljubljana: Nova revija
- . 2006. »Reformationsströme im slowenischen Raum im 16. Jahrhundert«. V *Matthäus-Evangelium (1555). Paulus, Römerbrief (1560). Paulus-Briefe (1561, 1567). Psalter (1566). Neues Testament (1581-1582). Pentateuch (1578). Proverbia (1580)* (Biblia Slavica, Ser. 4, Südslavische Bibeln, Bd. 3), ur. Jože Krašovec, Majda Merše, Hans Rothe, 9–21 (bd. 3,2: Kommentare). Paderborn [etc.]: Ferdinand Schöningh.
- Holtz, Sabine. 2011. »Predigt: Religiöser Transfer über Postillen«. *Europäische Geschichte Online*. Mainz: Institut für Europäische Geschichte. http://ieg-ego.eu/de/threads/europaeische-medien/medien-des-religioesen-transfers/sabine-holtz-predigt#InsertNoteID_11.
- Juričič, Jurij. (1578) 1966. Predgovor k Postili 1578. V Rupel, Mirko. *Slovenski protestantski pisci*. Druga izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Južnič, Stanislav. 2007. *Astronomija na Slovenskem in slovenski astronomi na tujem (12.–21. stoletje)*. Radovljica: Didakta.
- Krelj, Sebastijan. (1567) 1966. Postila slovenska 1567, Predgovor. V Rupel, Mirko. *Slovenski protestantski pisci*. Druga izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Landmann, Florenz. 1900. *Das Predigtwesen in Westfalen in der letzten Zeit des Mittelalters. Ein Beitrage zur Kirchen- und Kulturgeschichte*. Münster i. W., Aschendorff.
- Luther, Martin. 1544. *Haußpostil D. Martin Luther*. Nürnberg.
- . 1545. *Haußpostil D. Martin Luthers uber die Sontags und der fürnembsten Fest Euangelia durch das gantze Jar*. Augsburg.
- . 1549. *Haußpostil D. Martin Luthers uber die Sontags und der fürnembsten Fest Euangelia durch das gantze Jar*. Nürnberg.
- . 1552a. *Haußpostil D. Martin Luthers uber die Sontags und der fürnembsten Fest Euangelia durch das gantze Jar*. Nürnberg.
- . 1552b. *Martin Luthers Hauspostille*. Wittemberg.
- . 1561. *Haußpostil D. Martin Luthers uber die Sontags und der fürnembsten Fest Euangelia durch das gantze Jar*. Nürnberg.
- . 1564. *Haußpostil D. Martin Luthers uber die Sontags und der fürnembsten Fest Euangelia durch das gantze Jar*. Nürnberg.
- . 1927. *Bibel- und Bucheinzeichnungen; Nachträge zu Schriften, Predigten und Tischreden*. V *D. Martin Luthers Werke*. 48. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger. <http://archive.org/stream/werkekritischeg48luthuoft#page/n3/mode/2up>.

- . 1995. *Hishna postilla D. Martina Lutheria, zhes te nedelske inu teh imenitishih prasnikou Evangelie, skusi cejlu leytu, s'vsem flissom tolmazhena, skusi Primosha Truberia Krainza rainziga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Mandelc, Janž. (1578) 1966. Posvetilo v Postili 1578. V Rupel, Mirko. *Slovenski protestantski pisci*. Druga izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Merše, Majda. 2015. »Kreljeva Postilla slovenska (1567) v odnosu do Spangenbergove prevodne predloge«. *Stati inu obstati* XI, št. 21–22: 74–97.
- Milway, Michael. 2000. Forgotten Best-Sellers from the Dawn of the Reformation. V Bast, Robert J., in Andrew C. Gow. *Continuity and Change: The Harvest of Late Medieval and Reformation History*, 113–142. Leiden, Boston: Brill.
- Novák, Arne. (1936–1939) 1995. *Přehledné dějiny literatury české*. IV., predelana in razširjena izdaja. Brno: Atlantis.
- Prijatelj, Ivan. 1956. *Slovenska kulturopolična in slovstvena zgodovina*. II. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Rajhman, Jože. 1997. *Pisma slovenskih protestantov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Rupel, Mirko. 1955. »Povabilo in odpoved Gašperju Melissandru«. *Slavistična revija* 8, št. 3–4: 209–224.
- . 1962. *Primož Trubar – življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- . 1966. *Slovenski protestantski pisci*. Druga izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- . 2013. »Savinec, Andrej (okoli 1550–po 1595)«. V *Slovenska biografija*. Ljubljana: ZRC SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi537996/#slovenski-biografski-leksikon>.
- Santonino, Paolo. 1991. *Popotni dnevniki 1485–1487*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva družba.
- Schnell, Uwe. 1968. *Die homiletische Theorie Philipp Melancthons*. Berlin, Hamburg: Lutherisches Verlagshaus.
- Sovre, Anton. 1954. Opombe. V *Pisma mračnjakov*. Prev. Anton Sovre. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Trost, Matija. 1588. *Ena leipa inu pridna prediga per pogrebi tiga vrejdiga inu vissoku vucheniga gospud Primoža Trubarja*. Tübingen.
- Trubar, Primož. (1564) 2005. Cerkovna ordninga 1564. V *Zbrana dela Primoža Trubarja*. 3. Ur. Jonatan Vinkler. Ljubljana: Rokus.
- . (1557, 1558) 2012. Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor 1557, En register, ena kratka postila 1558. V *Zbrana dela Primoža Trubarja*. 8. Ur. Jonatan Vinkler. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=125>.

- . 2015a. *Pisma. V Zbrana dela Primoža Trubarja*. 10. Ur. Edvard Vrečko in Fanika Krajnc-Vrečko. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=157>.
- . (1595) 2015b. Hišna postila (1595). *V Zbrana dela Primoža Trubarja*. 9. Ur. Jonatan Vinkler, Maja Šetinc in Blaž Javornik. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=158>.
- Vidmar, Luka. 2015. »Zbiralec protestantskih knjig Janez Krstnik Prešeren, ljubljanski stolni prošt«. *Stati inu obstatu* XI, št. 21–22: 98–106.
- Vinkler, Jonatan. 2011. *Uporniki, »hudi farji« in Hudičevi soldatje*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=79>.
- Vinkler, Jonatan, Maja Šetinc in Blaž Javornik. 2015. *Opombe. V Zbrana dela Primoža Trubarja*. 9. Ur. Jonatan Vinkler, Maja Šetinc in Blaž Javornik. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=158>.
- Vlček, Jaroslav. 1940. *Dějiny české literatury*. I. Praha: L. Mazáč.
- Willis Clark, John. 1899. *On the Vatican Library of Sixtus IV*. https://en.wikisource.org/wiki/On_the_Vatican_Library_of_Sixtus_IV.
1818. *Regierungsgeschichte der Herzog Christoph zu Württemberg*. Tübingen. <https://books.google.si/books?id=vhxSAAACAAJ&hl=sl&pg=PR1#v=onepage&q&f=false>.
1954. *Pisma mračnjakov*. Prev. Anton Sovre. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
1988. *Verzeichniss der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XIV. Jahrhunderts*. 1. Abt., Band 12. Stuttgart: Anton Hiersemann.